

בשטח שמטרה זו רחוקה מאוד ובעצם עיקר פעולתם מתבטאת ביכולתם לחמם מעט את הלב, להוציא את הילדים מבתייהם לכמה שעות, לשחק, ליהנות מהחברותא. העבודה בקרב הנוער העולה לא התמסדה, היו תמיד בעיות תקציב וחוסר במדריכים ובמקום לפעילות. אולם, הנהגת התנועה ומדריכים שליחים לא הרפו ולא ראו עצמם פטורים מהמשימה.

תנועת הצופים (הסתדרות הצופים העבריים)

הצהרות והחלטות⁸

ביטאון התנועה 'היה נכון' אינו מופיע בצורה סדירה בשנים אלו. בגיליון 1 משנת תש"ו (1946) ובגיליון 4, מדצמבר 1946, מופיעים מאמרים על קליטת הנוער העולה, שארית הפליטה ממלחמת העולם השנייה. אריה כרוך, ראש התנועה, מדגיש את חובתה של התנועה לסייע בקליטה ולשתף בפעולתה נוער עולה. בשנים אלו שותפים הצופים למעשה החלוצי. אין שאלה לגבי המשימה המרכזית של בוגרי התנועה – להגשים בהתיישובות החלוצית. בוגרי התנועה מתגייסים להכשרות והאווירה היא שזוהי דרכה של התנועה. כשמגיעים עולים חדשים מדברים על כך שראוי לעשות הכול כדי להקל עליהם את קליטתם בארץ ישראל.

בגיליונות 'היה נכון' מסי 8, 9 ו-10 הופיעו כמה כתבות על הצורך ביציאה להדרכת הנוער העוזב, יציאת הצופים להדרכה בפרברים.

8 כשבאים לסקור את נושא הדרכת הנוער העולה בצופים ומבקשים לעיין במסמכים, מתברר כי קיימת אי רציפות בסדר המסמכים וברור כי חלק מן הסיכומים ומהפרוטוקולים אינו בנמצא. על כן פניתי לצורך בדיקת הנושא גם לארכיון הציוני המרכזי ולארכיון פרטי של יוסף מרגולין, איש שבט הצופים ברמת גן, שלשמחתי שמר את המסמכים הקשורים בשבט רמת גן ובהסתדרות הצופים בשנות ה־50'.

בעיריית תל אביב הופקד אדם מיוחד, ישראל מלחי, לטיפול בהקמת שבטי צופים בפרברים. הוא תיאר את סיוע הצופים בשכונת התקווה, בכרם התימנים ובבתי ספר יסודיים בדרום העיר. הצופים, על פי תיאורו, נקראים על ידי מנהלי בתי הספר לבוא ולסייע בפעילות בתוך בתי הספר.

חמדה אלון (אלון, ח. היה נכון, 275-278) כתבה כי במועצות התנועה – למן המועצה ה-14 בפסח תש"ט (1949) ועד המועצה ה-18 בפסח תשי"ב (1952) – הוחלט על הצורך להרחיב את הפעולה בקרב הנוער העולה.

בשנת תש"י, בגיליון ראש השנה, כותב יוסף גור אריה (במסגרת המדור במעגלי קליטה) מאמר תחת הכותרת 'זכות קיומה של התנועה'. גור אריה מבכה את המציאות בה אינו רואה פנים של עולים חדשים בשבטי הצופים אליהם נסע. עיקרי דבריו הובאו בראשית המחקר, בהקדמה.

תנועת הצופים אינה מתעלמת מהקריאה לצאת למעברות ולהדריך את הנוער העולה. במועצות התנועה מקפידים לתבוע להירתם לפעולה, שיוקצו מדריכים ותוכן תוכנית לפעולה במעברות. לדוגמה, החלטת מועצת התנועה ה-18 (י"ח) תשי"ב:

המועצה מציינת בצער שלא עשינו די להגשים את החלטת המועצה הי"ז בדבר הרחבת הפעולה בקרב הנוער העולה. המועצה מטילה על המזכירות וההנהגות המקומיות להיחלץ לפעולה מוגברת בשטח זה, לפי העקרונות והדרכים שייקבעו על ידי מרכז התנועה, בהתאם להמלצות ועדת המעברות.⁹

9 ועדת המעברות היא ועדה שהוקמה במסגרת ההנהגה הארצית. בתנועת הצופים קיים פורום מתנדב – ההנהגה הארצית ובראשו יו"ר התנועה. בהנהגה הארצית פועלות ועדות קבועות: כספים, הדרכה, מפעלים. ומקימים ועדות להתוויה ולגיבוש של המלצות למחלקות התנועה ולמזכירות הארצית, בנושאים שעל הפרק. כך הוקמה ועדת מעברות שפעלה מול מחלקת ההדרכה של התנועה.

המועצה תובעת מהמרכז לסכם שאלה זו באחת משיבותיו הקרובות.

בשל מיעוט החומר קשה לקבוע בוודאות מה הייתה מידת העיסוק בעולים החדשים בפרסומי התנועה. יחד עם זאת אפשר לסכם כי בתנועת הצופים לא התעלמו מן הצורך לסייע בקליטת העלייה ההמונית. הנהגת התנועה אינה מורידה את הנושא מסדר יומה. אמנם אין שביעות רצון מהעשייה בנושא, אך אין ללמוד מכך שלא היו ניסיונות ושלא היו כוונות. באשר להצהרות, נמצא כי מועצות התנועה ייחדו פרק קבוע להצהרה על הצורך לחזק את הקשר עם הנוער העולה ושיש להקצות כוח אדם להדרכה במעברות. חשוב לזכור כי אלו שנים של משבר בתנועת הצופים. בשל אי רצון המנהיגים המבוגרים, בראשות אריה כרוך, ליצור מצב של הזדהות מפלגתית/פוליטית בתנועת הצופים הכללית, נוצר קרע עם המדריכים השליחים מחמישה (מתוך שבעה) קיבוצי התנועה. מדריכים אלו רצו להגדיר מפורשות את הזדהותם עם הקיבוץ המאוחד ואולצו לפרוש מן התנועה. בעקבות פרישתם הקימו את תנועת 'הצופים החלוצים' ואחרי כשנה, ב־1952, הם התאחדו עם תנועת המחנות העולים. פרישה זו גרמה למחסור חמור בכוח הדרכה ותנועת הצופים מצאה עצמה ללא רוב מדריכי השכבות הבוגרות. מטבע הדברים עסקו המועצות והנהגת התנועה בשנים 1950 עד 1952 בניסיונות לפתרון המשבר, מהתהוותו ועד הפרישה ותחילת ההתאוששות.

פעולה בשטח

שיטת הצופים בהקמת שבטים חדשים הייתה שליחת מדריכים משבט ותיק, ואלו הדריכו במשך השנים הראשונות, עד שהשבט החדש החל עומד על רגליו. ניסיונות דומים בוצעו בתל אביב ובירושלים. אולם, כותבת אלון, עד מהרה התברר כי הדרך המסורתית לא תצלח במעברות וביישובי העולים.

...הילדים במעברות היו זקוקים לטיפול הרבה יותר יסודי ולהכנה הרבה יותר עמוקה וממושכת, בטרם יוכלו לפתח בקרבם את המשמעת הפנימית, האחריות, הנכונות לעזרה לזולת ולשירות הכלל, שהן תנאי הכרחי לפעילות בתנועות נוער. ההתמדה, הסבלנות, ההבנה הפסיכולוגית והידע ההכרחיים לפעולה חינוכית סדירה בקרב הנוער הזה – במעברות וביישובים המרוחקים גיאוגרפית ממרכזי היישוב הוותיק – היו למעלה מיכולתם של מדריכים צעירים ודלי-ניסיון בשכבות המתבגרים של הצופים.

בני נוער לומדים, חברי השכבות הבוגרות (גילי 14-18), לא יצאו לעבודה שוטפת עם נוער עולה. חניכי הצופים חיו בהווה של נוער לומד והלימודים לא נדחקים הצידה. זו הייתה גם קריאת המוסדות לבני נוער במדינה החדשה, שיפנו ללימודים ויטפחו מסלולים אישיים חשובים למדינה. בהחלט הייתה מודעות בקרב חניכי הצופים לצורך לצאת למעברות ולסייע. אולם מודעות לחוד ומעשים לחוד. מועצת התנועה החליטה, אך לבצע באופן מעשי יוכלו רק חניכי הצופים שבבטיים הפזורים על פני המדינה. תנועת הצופים לא מקימה מחלקה שתעסוק בהקמת שבטים בקרב העולים או בדאגה לקיומה של פעילות כזאת.

כאמור לעיל, בעקבות החלטת מועצת התנועה, מוקמת ועדת מעברות שתפקידה לתכנן ולגבש תוכנית עבודה ולהציעה להנהגה הארצית.

כאן המקום להבהיר כמה מושגים הקשורים למבנה תנועת הצופים ולאופן פעולתה. הנהגת התנועה מורכבת מ'צוגרים' (צופים בוגרים), מתנדבים פעילים, ובין תפקידיהם: אישור תוכניות פעולה, אישור תקציבים ומפעלים, קשר עם משרד החינוך ופיקוח ציבורי באמצעות ועדות של ההנהגה הארצית על פעולות שבטי התנועה.

מועצת התנועה מתכנסת אחת לשנה או יותר. זהו גוף המורכב מנציגי שבטי הצופים (רובם חניכי שכבות בוגרות), נציגות ההנהגות

האזורים ומזכירות התנועה הארצית (שכירים ושליחי קיבוצים), לצד חברי הנהגת התנועה ו'צוגרים' מתנדבים נוספים, הפעילים בשבטים השונים. המועצה מקבלת החלטות בעניינים עקרוניים שעולים בפניה ומנחה את הוועדות להכין תוכניות פעולה כדי שיתאפשר לקיים את החלטותיה. למעשה, התוכניות שמכינים בוועדות ההנהגה הארצית לא בהכרח יהפכו לתוכניות עבודה תנועתיות בפועל. השגרה העמוסה, מפעלי הקיץ וטיולים לאורך השנה, כמו גם התמודדות עם משברים במהלך שנת פעילות, דוחקים מדי פעם את התוכניות הנוספות והן נותרות 'על המדף'.

ב'היה נכון' נמצא ביקורת נוקבת על היעדרותה של תנועת הצופים מהפעילות השוטפת במעברות וביישובי העולים. ראינו את דברי יוסף גור אריה, בשנת 1949: "איך אפשר להצדיק את קיומו של שבט בן 150 חבר, למשל, בשעה שבמרחק מה ממנו חיים מאות בני נוער ללא טיפול, ללא הדרכה וללא כיוון לחיים פוריים? האם ברור לנו מה אנו עתידים לקצור ברכות הימים עקב הזנחה זו?"

במסמכי מחלקת הנוער והחלוץ מצאתי רק פנייה אחת של הסתדרות הצופים העבריים לקבלת הקצבה לקיום סמינר הכשרה למדריכי מעברות. במכתב, שנשלח ב־16.7.52 צוין (בהערה למעלה) כי הסמינר לא התקיים בסופו של דבר.

שבט רמת גן הוותיק הפיק עלון פנימי, 'שבטנו'. פרוטוקולים של הנהגת השבט וגיליונות העלון נמצאים בארכיונו הפרטי של יוסף מרגולין, מוותיקי השבט שהתנדב במשך שנים ארוכות כסגנו של משה למלשטרייך – ראש השבט ומייסדו.

בגיליונות 'שבטנו' מן השנים 1948 (שנתו הראשונה) ו־1949 – שנים בהן מחליטה מועצת הצופים על סיוע לעולים החדשים ועל הדרכתם – לא מוזכר עניין זה כלל. העלונים עוסקים בנושאים הקשורים לחיי היום יום בשבט הצופים. להלן המדורים המופיעים

בקביעות (מלבדם מתפרסמות כתבות העוסקות בדיון על מהות ההגשמה, בשאלת דרכה של תנועת הצופים, סקירה בנושאי אמנות):

- בעולם הספרות.
- במרחבי תבל.
- בעולם הספורט.
- פינת המדריך.
- מינויים בשבט.
- פרפראות.
- זיכרונות מהמחנה/מהטיול.
- חידות.
- צופיות מעשית, מחנאות.

ראש השבט משה למלשטרייך מברך – בגיליון א', 1948 – על צאת העלון, מציין את עצמאות עורכיו ומעודד כתיבה חופשית של חניכים בעלון.

בישיבות הנהגת השבט, לעומת זאת, יש בהחלט דיון בנושא קליטת העלייה ההמונית. סדר היום השגרתי בישיבות ההנהגה (בהן יושבים ה'צוגרים' המתנדבים, כשמושה יושב בראש הישיבה, ומדריכים מרכזיים מכל שכבת גיל) כולל דיווחים מהגדודים (שכבות גיליות), מינויים ובעיות אישיות, תקציבים, ארגון מפעלים והצעות לפעילויות שמעבר לשגרה.

בישיבת הנהגה מיום 5.3.1951 מועלה נושא המעברות (לראשונה, על פי ממצאי). שמעון מציע שבזמן הקרוב ייערך מבצע של הגדודים הצעירים לביקור במעברות. משה מציע נוהג קבוע, ששכבה תיתן כל יום ששי תוכנית במעברה. "יש למנות אחראי לפעולות אלו והוצע מומו."

בישיבה מיום 26.3.1951 הועלה סעיף בנושא מעברות אך לא הגיע לדיון.

בישיבה ב־17.5.51 הוחלט למנות ועדה שתטפל בענייני מעברות,

נקבעה פגישת הוועדה. בישיבה בסוף מאי, לא הגיע דו"ח הוועדה לדיון. הישיבה עסקה בענייני תקציב והדיון התארך. הנושא לא עולה גם בחודשים הבאים. חודשי הקיץ עמוסי פעילות מחנאית ויציאה למחנה הגדול ואין אזכור של דיון על נושא המעברות או על דו"ח הוועדה שבדקה את הנושא. האזכור הבא של הנושא הוא אחרי שנתיים, בישיבת הנהגה ב־13.4.53. תחת הכותרת 'תכנון יום העצמאות' נכתב: א. מעברות. הנהגת השבט קיבלה את הפיקוח על הגשת התוכנית במעברת פרדס כץ. התוכנית: ריקוד ותזמורת של אילת, מקהלה של ניצנים ואלונים (ההופעה בתלבושת צופית), ריקוד בני אלונים. [שמות של גדודים. נ.א.]

סדר היום בשבט רמת גן היה סביב שגרת הפעילות והמפעלים בחגים ובקיץ. נושאים צופיים וההכנות למפעלים, בצד עיסוק בשאלות אקטואליות, לימוד על אירועים ועל תרבות ואמנות, כל אלה מילאו את עולמם של חניכי השבט ומדריכיו. לא הייתה התעלמות ממצוקת הילדים במעברות, אולם הנושא לא היה מרכזי, אלא יותר בבחינת מפעל נוסף שראוי לבצעו. דברים דחופים תמיד דחקו נושא זה הצידה והפעולה הייתה בכיוון של אירוע חד־פעמי. בין אם מסיבה לרגל חג זה או אחר ובין אם יום פעילות צופית/מחנאית לילדי המעברה.

חמדה אלון (אלון, 1976) בספרה 'היה נכון, חמישים שנות צופיות עברית בארץ ישראל', מציגה את צורת הפעילות הזו כפעולת העיקרית של התנועה. בלית ברירה, ונוכח הצרכים הבוערים, פנו הצופים אל הסוג השני של הפעילות המקובלת בתנועה – הלוא היא פעולת השירות וההתנדבות בקרב העולים.

אלון מציינת כי הסתדרות הצופים לא הסתפקה בפעולות מסוג זה ובראשית שנת 1954 הוגשה הצעה על ידי אליעזר מרכוס [חבר גונן, לימים יו"ר המזכירות הפדגוגית במשרד החינוך. נ.א.] למיזוג העלייה בתנועת הצופים. במועצת התנועה ה־20 (המועצה ה־כ'),

בפורים תשי"ד (1954) הוחלט לאמץ את ההצעה ותוך ביקורת על שלא נעשה די, הוחלט להמליץ על קורסים למדריכי מעברות, על שנת שירות ביישובי העולים (לבוגרי התנועה שאינם מגשימים בהתיישבות החלוצית) ועל הקמת ועדות קליטה שתדאגנה לקליטת עולים בשבטים ולהדרכת מדריכי צופים במעברות וביישובי העולים.

במסמכי מחלקת הנוער והחלוץ אפשר למצוא אישור לכיוון הפעולה המוזכר על ידי חמדה אלון – כיוון פעולות השירות והמבצעים. במכתבו של שלמה אנריך, מהמזכירות הארצית של התנועה, מיום 30.3.52 (אצ"מ, S-32 387) מפורטות, לצורך קבלת סיוע כספי, מסיבות פורים שבוצעו על ידי חניכי ומדריכי צופי ירושלים עם ילדי מעברות ליפתא, אשתאול ומסילת ציון. התוכנית כללה סיור בבניין המוסדות הלאומיים ובחדר הרצל ואחר כך קיימו מסיבה לציון החג.

לא מצאתי עדויות על פעילות סדירה בדמות הדרכה קבועה של מדריכי צופים במעברות ולא על קיום הכשרה מסודרת של מדריכים לילדים עולים, למרות שהיו הכנות לסמינר, כפי שראינו. התוכנית שפותחה בוועדת מעברות בשנת 1952 (קצ'נסקי, 1986) לא הכניסה את תנועת הצופים לתלם של פעולה סדירה במעברות. קצ'נסקי תולה את היעדר העשייה בעיקר בפילוג, ובפרישת שליחי הקיבוצים וחניכיהם שהקימו את 'הצופים החלוצים'. פרט חשוב שעולה במאמרה הוא היוזמות הפרטיות בהנהגת ירושלים, כאשר צופי העיר פעלו במעברות ובשכונות בעיר (הכוונה לארגון אירועים), וכך גם צופי חיפה ותל אביב.

בשנים 1950-1953 לא הייתה עשייה מרובה של חניכי הצופים ומדריכיהם במעברות ובשיכוני העולים. היו פעילויות חד-פעמיות והצטרפות לאירועים בהם השתתפו תנועות הנוער. היו גם ניסיונות

להקמת שבטי צופים בשכונות בערים (שכונת התקווה בתל אביב, הקטמונים בירושלים), ניסיונות שלא צלחו. לא התקיימו פעולות סדירות ומתמשכות של הדרכת נוער עולה במעברות. הצהרות תנועת הצופים הסתיימו בדרך כלל בהנחיה שיש להקים ועדה אשר תבדוק ותגיש מסקנותיה. אין בהצהרות התוויית דרך פעולה מעשית (לבד מהמועצה ה־כ', 1954). צוין כבר כי התנועה מצויה במשבר בשנים אלו, בעקבות הפילוג ופרישת חברי הקיבוצים. במישור ההצהרתי לא הורגש הפילוג. החלטות המועצה מדברות על עשייה ובעלון התנועה מופיעים סיפורים על ביקורים במעברות וארגון אירועים. אולם, אין מדובר בפעילות הדרכתית קבועה, אלא באירועים. ראוי לשאול – מה היו הציפיות? האם חשבו שצריך לעשות יותר? בהיעדר חומר ארכיוני קשה לענות על השאלה. להערכתי, הציפיות היו לארגון פעילות חווייתית צופית במתכונת מחנות (או קייטנות צופיות בחופשת הקיץ) ולארגון מסיבות. בשנים הנחקרות לא דיברו על הקמת שבטי צופים במעברות. בשיחות אישיות עם חברי תנועה מאותן השנים, היו שאמרו כי זכור להם שהיו ניסיונות להקים שבטים במעברות. בהיעדר מסמכים שיאמתו זיכרונות אלו, לא נוכל לציין זאת כעשייה בשטח.

הנוער הלומד, העסוק והמתלבט, לא מצא זמן ולא העביר את פעולתו משבט הצופים למעברה. קשה להביע תמיהה על כך, שהרי בעצם לא תבעו זאת ממנו.

הנערים נדרשו להשלים לימודיהם ולא להזניחם, עומס הפעילות בשבטים היה כבד למדי. הדרכה סדירה במעברות משמעה ביטול עשייה בשבט. זה חייב היה לבוא על חשבון הפעילות השגרתית וזה לא דבר שהיה מקובל באותה תקופה. לצורך עבודה יסודית במעברות צריך לגייס כוח אדם נוסף שיוכשר למשימה ולא לבנות על בני הנוער הפעילים בשבטים הקיימים. אין להתעלם גם מהמשמעות התקציבית של תוספת כוח אדם.

לסיכום, אפשר לומר כי תנועת הצופים הצהירה על יציאה והתגייסות להדרכת הנוער העולה. אולם, בשטח בוצעו רק אירועים חד-פעמיים ולא בהשתתפות כל שבטי התנועה. הפעולה הייתה כמתכונת של פעולות שירות ומבצעים של חניכי הצופים. התפיסה הזו, של העברת פעילויות חד-פעמיות בקרב הנוער העולה, עלולה להיראות בעייתית למי שרצה לראות את תנועת הצופים כתנועה המחנכת להגשמה וחלוציות. אולם ראוי להזכיר שעל פי תפיסת הצופיות הבאדן-פאולית ייעוד החינוך הוא לסייע בהפיכת הצופה הצעיר לאזרח טוב, ערני לצרכי החברה ומועיל כפי יכולתו. לפיכך, חניך שישתלב בפעולות שירות חד-פעמיות ברוח הצופיות ימלא אחרי הציפיות ממנו כחניך התנועה.

תנועת בני עקיבא

הצהרות והחלטות

ב'דיעות' של הקיבוץ הדתי מתפרסם לפרקים מידע על החלטות ועל הנעשה בתנועת בני עקיבא. בגיליון מס' 62 מ-21.2.1951 נמסר דו"ח על מצב הדרכה קשה בתנועה. אין היענות בקיבוצים ליציאה לשליחות הדרכה בסניפי התנועה ואחרי פסח יישארו רק ארבעה מדריכים.

אהרן לנגרמן אינו מייחס חשיבות רבה לידיעה זו (לנגרמן, 1993) לדבריו לא היה זה משבר של ממש והדברים נכתבו כדי להמריץ גיוס שליחים לעבודה התנועתית. לנגרמן זוכר דיונים בהנהלה הארצית על כניסת בני עקיבא לעבודה עם הנוער העולה. לא היה כל ספק באשר למחויבותה של התנועה כלפי הנוער המסורתי המבקש ליהנות ממסגרת דתית ציונית בעלותו למדינת ישראל. הנושא, למיטב זיכרונו, עלה גם במועצת התנועה והוסכם כי התנועה תתגייס לעבודה בקרב הנוער העולה.